

НЕВІДОМА НОВЕЛА КЛИМА ПОЛІЩУКА „БЛИЗНЯТА”: ОБРАЗИ ТА СИМВОЛИ

У статті аналізується невідома новела Кліма Поліщука „Близнята”. Розглядаються основні типи персонажів, образи та символи.

Ключові слова: новела, автентичність, екзистенціалізм, імпресіонізм, натуралізм, мотиви, символи, образи.

Вера Клімачёва

Неизвестная новелла Клымы Полищука „Близнецы”: образы и символы

В статье анализируется неизвестная новелла Клымы Полищука «Близнецы». Рассматриваются основные типы персонажей, образы и символы.

Ключевые слова: новелла, подлинность, экзистенциализм, импрессионизм, натурализм, мотивы, символы, образы.

Vira Klimachova

Unknown short story of Klym Polishchuk „Twins”: offenses and symbols

In the article is analyzed the unknown short story of Klym Polishchuk „Twins”. The basic types of personages, offense and symbols are examined.

Keywords: short story, authenticity, existentialism, impressionism, naturalism, reasons, symbols, offenses.

Політична ситуація початку ХХ століття змінила настрої в європейській літературі, а зокрема – й в українській. Письменники у своїх творах пишуть не про героїзм й афектацію, а про жах, трагізм, потворність та безглуздість військового життя (проза О. Кобилянської, О. Маковея, В. Стефаника, М. Хвильового, Б. Антоненка-Давидовича та ін.).

Клим Поліщук вирізнявся унікальністю таланту, адже він писав свої твори, подорожуючи Україною і будучи свідком подій часів революції та Визвольних змагань. Саме в цьому проявляється щирість та автентичність його прози.

Новела „Близнята” побачила світ 1923 року. У цей непростий період відбувається утвердження радянської влади, що супроводжується опором українського народу. Політика „воєнного комунізму” докорінно змінила соціально-економічні відносини. Більшовики йдуть на тимчасові поступки у вигляді НЕПу та українізації, але в той самий час їхня політика супроводжується реквізиціями, терором над селянами.

Твір розпочинається розповіддю про змагання за столицю української землі. Повстанців було дванадцять, але „коли ворог перестав напірати, то з дванадцяти залишилося лише двоє живих” [2, с. 297]. Обидва брати-близнята – старший Борис та молодший Гліб. Молодший просить старшого відступати. Борис неохоче погоджується. Раптом їх охоплює якесь незрозуміле відчуття самотності та тривоги. Гліб скоріше прагне покинути місто.

Натуралістичні описи трупів підсилюються художньою деталізацією: „Майже на кожному кроці спотикалися об закаржені трупи людей і коней, але не зупинялися й не приглядалися, бо й так добре знали, що то свої лежать...” [2, с. 297]. Елементи натуралізму з поєднанням інших літературних напрямів проявляються у багатьох творах письменника („Казка палацу”, „Рідний наш Ісус” тощо).

Раптом старший брат згадує про прокляття матері: „Або я, або Україна ваша...” [2, с. 297]. Гліб просить його йти далі. „Більший ще з хвилину постояв на місці й пішов слідом за ним. Наче два чорні привиди перейшли вони через усе місто й озирнулися назад себе аж коло рогачки. Над містом усе ще блукали промені прожектора. На мить одну скривавленим оком блиснула і згасла в небі золота маківка якоїсь церкви, а потім настала ще більша темрява, як була перед тим. Обидва занепокоєно здригнулися й хотіли йти далі, щоб не думати нічого, коли тут десь із-за будки вартового, яка тепер стояла порожньою, почувся грізний викрик: „Кто там?!” [2, с. 297].

Письменник використовує різні засоби передачі настрою героїв: сум, біль, туга. У новелі яскраво виражений лейтмотив темряви, що втілює душевну порожнечу, асоціюється з чимось негативним, аморальним.

Церква у творі – попередження про небезпеку, символ спасіння. Акцентуючи увагу саме на цьому, письменник підсилює драматизм події.

Клим Поліщук використовує збірний образ у творі: „свої”, „ті, хто поза будкою”. Автор не уточнює, хто саме *свої* – „червоні” чи „білі”. Письменник абстрагується від нав’язливих штамів, відходячи від політики та ідеології. Це є однією з характерних рис екзистенціалізму (свобода особистості, протидія ворожому тощо). Екзистенція у творі репрезентована почуттям обов’язку до революції, яка є вищою ідеєю.

Старший з братів хотів здатися, але рішучий Гліб не дозволив цього, оскільки не хотів визнавати поразки: „Схопив його за ковнір і потягнув за собою в придорожній рівчак. Але саме в той час, як вони змагалися між собою, поза будкою спалахнуло декілька вогників і слідом за тим, коло їх голів засвітали кулі” [2, с. 298]. Бориса поранено. Гліб вперто відстрілюється від невидимого ворога, поки не закінчуються всі кулі. Аж потім він звертає увагу на брата, який непритомніє від болю, і починає розуміти, що через нього трапилося таке лихо: „Це через мене! Через мене проклин з уст рідної матері і смерть від руки ворога... Прости мені!...” [2, с. 299].

Гліб – яскравий приклад нескореності українського народу. У нього рішучий характер, втілені найкращі риси: відвага, мужність та вірність. Він – цілісна особистість, будь-яким чином прагне підтримати бойовий дух свого брата. Гліб постає суворішим, ніж Борис. Він занадто фанатично відданий присязі та помсті. У цьому й увесь трагізм образу молодшого з братів. Адже так демонструється його самовіддана віра в ідею.

Вони разом присягали. Менший невпинно благав пробачити, адже не хотів допустити до такого. „Ціп упав... ціп упав... ціп упав... – задзвеніло враз над їх головами” [2, с. 299]. То співали жайворонки, настав ранок. Цей дзвін дуже стривожив пораненого Бориса: „При несмілому вранішньому світлі його лице в краплистих сльозах здавалося спітнілим. Менший нахилився над ним і, глядячи його долонею по голові, став тихо приказувати: – Цить, цить, люба лялю!...” [2, с. 299]. Це йому згадалося дитинство. Так вони розважали один одного, поки сиділи цілими днями голодні у замкненій хаті. Шість років мали, як не стало батька. Запам’ятався той день, коли його ховали – так, як тепер, співали жайворонки. Письменник не дарма зосереджує увагу на цьому птахові. Образ жайворонка – алегоричний. За народними повір’ями – це посланець від Бога, він уособлює моральне, духовне очищення людини, є символом святості.

Згодом пасли вівці у полі разом із старим Семеном. Зустрівся їм тоді якийсь пан із Києва, „що все так важко дихав та кашляв і підпирався палицею” [2, с. 299]. Він навчив їх читати й писати, багато розповідав про Україну. „За це вони полюбили його й мальованого топірця подарували, щоб мав чим підпиратися...” [2, с. 299].

Епізодичний образ пана містить у собі певне художнє навантаження. Розповіді про Україну, звернення до героїчного минулого – характерні риси романтизму. Персонажі „дідусів”, які виступають носіями мудрості (старий Семен, пан із Києва), свідчать про народно-побутові мотиви твору.

Як війна прийшла, то в Січових Стрільцях були й пісню разом співали:

Машерують наші добровольці
На кривавий лан,
Визволяти братів Українців
З московських кайдан [2, с. 300].

Письменник використовує уривок з повстанської пісні, що є однією з українських національних рис. Це передусім – історичні мотиви.

Після Січових Стрільців – поляки. Вирішили брати-близнята йти змагатися. Сказали матері своїй про це, а вона аж руки заламала: „а хто ж мені газдувати буде?!” [2, с. 300]. Брати в один голос відповіли, що газдівство настане тоді, як Україна буде. Заплакала стара мати, адже ж пильнувала їх, доглядала. Але менший, як відрізав: „Самі себе пильнували і самі розважали!” [с. 300]. Бачимо, що у Гліба затаїлася образа на матір за те, що вони з братом стали занадто рано самостійними, їм бракувало уваги. Це вже психологічний аспект розвитку Гліба як особистості.

Замислився Борис, шкода йому матері стало. Туга охопила його, що гір не бачитиме. Хотів було передумати й зостатися, але Гліб своєю наполегливістю не дав цим думкам справдитися: „То не Гуцул, що неволю приймає!” [2, с. 299]. Мати ставить їх перед вибором: або Україна, або вона. Погрожує, що прокляне їх. Але вони „пішли, як соколи полетіли, а слідом за ними мати проклин свій недобрий кинула: – Щобись дзвони не дзвонили й зозуленька не кувала!...” [2, с. 300]. Використання описів пейзажів, символіка, алегорія й сам проклин є наскрізь фольклорними.

Мати відчувала лихо, страх, загрозу для своїх синів, адже берегла їх від біди все життя, ще малечку: „Влітку мати до багатирів на роботу ходила, а їх у хаті замком замикала, щоб Черемош

не взяв за собою” [2, с. 299]. Вона була знесилена обставинами, безвихідною ситуацією, тому й прокляла близнят, думаючи, що вони побоятся й не покинуть своєї домівки. Борис та Гліб знали, що прокляти – прокльоном.

Далі письменник повертає до реальності подій. Борис, помираючи, просить пробачення у матері. Гліб намагається його заспокоїти, але „перед ним уже не було брата, якого можна було розважати дитячими словами. Струнко витягнувшись, лежав хтось зовсім чужий, святий наче, бо лице було таке, як у святого Бориса на образі” [2, с. 301]. Припавши до ніг старшого брата, Гліб промовляє: „Прости мені, що не дав тобі жити!.. Прости мені, як я тобі прощаю, що хотів зламати присягу святу і Україну зрадити!..” [2, с. 301]. Після цього він налягає своїм тілом на рушницю, лунає гучний постріл. Цей епізод є кульмінацією твору. В словах молодшого брата весь трагізм ситуації. Своєю поведінкою та патріотизмом Гліб прагне довести вірність даному перед народом слову.

По сюжету стає зрозуміло, що „ті, хто були за будкою вартового” виявляються не ворогами, а „своїми”. Вони розмовляли російською тільки тому, що не знали, ким були брати-близнята. „Всі разом кинулися до скривавлених близнят, поклали їх на простелені свити й так подалися з ними на схід сонця в напрямі ближчого села” [2, с. 301]. Боялися, що ворог уже близько, тому й не барилися зоставатися.

Кінцева сцена новели досить символічна: „Йшли навпрошки через поля, всі в червоному сьайві сонця, наче облиті кров’ю, а в кожного на думці чулося одне й те саме: „Цить, цить, любба лялю!..” І не помічали того, як навколо них давно ворухився спухлий чорнозем, наче його хробаки точили...” [2, с. 302]. Перед нами постає образ війни. Червоне сьайво сонця, наче кров, чорнозем, який ніби точать хробаки – це все метафори, які використовує Клим Поліщук, щоб передати весь жах військового життя. Саме про це згадує у передмові до книги „Клим Поліщук. Вибрані твори” й Сергій Яковенко, розглядаючи інші твори письменника: „У Поліщука загальний образ війни постає передусім символічно, у вигляді апокаліптичної потвори, з традиційно притаманними їй метафорами вогню, темряви, дракона тощо” [3, с. 29].

У новелі головними персонажами є два брата, які абсолютно різні особистості. Борис постає перед нами чуйним, м’яким, слабшим за натурою, ніж Гліб. Вплив молодшого брата на старшого був очевидним. Адже саме він постійно підштовхує Бориса на героїчні вчинки. Гліб – безстрашний та хоробрий, ставить національні інтереси понад особистими, на відміну від Бориса, який хотів залишитися вдома з матір’ю. Клим Поліщук вдало розкриває душевні переживання персонажів, які були спричинені суспільно-політичним становищем.

Належну роль у новелі відіграє й образ матері. Мати – символ любові, турботи. Письменник змальовує всю складність материнської долі. Вона любить своїх синів, охороняє їх від біди, прагне для них кращого. Матір – добра, розсудлива, але водночас сувора до дітей. Вони ніби зраджують її заради своїх інтересів, залишаючи самотньою. Клим Поліщук порушив проблему зради матері заради ідеї.

Цікавими та символічними у творі є образи птахів: жайворонка, сокола та зозулі. Порівняння братів-близнят з соколами („пішли, як соколи полетіли”) пов’язано з рисами птаха – воля, сила та хижість. Це саме ті риси, якими були наділені Гліб та Борис.

Зозуля згадується у прокльоні матері: „Щобись дзвони не дзвонили й зозуленька не кувала!”. Вона – провісниця весни і водночас смерті, символ туги, суму та нещастя. За народними повір’ями зозуля віщувала, скільки людині залишилося жити. Саме тому прокляти матері звучав так страшно і приречено.

Сонце – символ вічності, життя, світла постає у новелі зовсім у іншій іпостасі. Тут воно червоне, наче кров, небо віщує про нього своєю рожевою усмішкою.

У новелі „Близнята” письменник, як і в багатьох інших творах, використовує оповідь в оповіді (розповідь про дитинство братів). Сергій Яковенко називає це явище „стилізацією під народну оповідку” [3, с. 22].

Великого значення у новелі письменник надає акцентуванню на символічних деталях, які несуть смислове навантаження. Деталізація образів, уточнення є наскрізними („закостенілі трупи людей і коней”, „сірі кам’яниці”, „світляні смуги ворожого прожектора”, „трупи своїх”, „наче два чорних привида” і т. д.). Клим Поліщук вдало поєднав імпресіоністичні та експресивні образи, використав цікаві метафори, яскраві деталі, правдиво зобразив людські характери, суспільно-політичні умови життя. Описи природи переплітаються з ситуаціями у творі, що тільки підсилює розвиток подій.

Проблеми, які порушуються у новелі знаходять своє відображення і в решті прозового доробку Кліма Поліщука, вони у нього – домінуючі.

Клим Поліщук займає вагомe місце в українській літературі як один з творців українського символізму. Він є творцем оригінального жанру „новели факту”. Довгий час письменник перебував у забутті, хоча є чи не найяскравішим представником „розстріляного відродження” і його мала проза заслуговує на те, щоб її досліджували літературознавці.

Література

1. Близнята // Свобода. Український щоденник, 7 квітня. – Ч. 82. – 1923.
2. Історія української літератури ХХ століття / Під ред. В. Г. Дончика. – К., 1993. – 784 с.
3. Поліщук К. Близнята / Клим Поліщук // Літературно-науковий вісник. Річник ХХІІ. – Т. LXXIX. – Львів, 1923. – С. 297-302.
4. Поліщук К. Вибрані твори / Упоряд. В. Шевчук; передм. С. Яковенка. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 5-44.
5. www.svoboda-news.com/архiv/pdf/1923/Svoboda-1923-082.pdf